

GÜNAHLARA ALIŞMAK: İTİKADİ PROBLEMLERE ALIŞKANLIK VE GÜNAH İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BAKABİLMEK

Araştırma Makalesi

İsmail Çevik*

Makale Geliş: 27.04.2021

Makale Kabul: 02.06.2021

Öz

İnsanın hayatı boyunca farkında olarak ya da olmayarak sahiplendiği tecrübeleri ve birikimleri bulunmaktadır. Bu kazanımlar genel olarak alışkanlık, itiyat, huy, meleke gibi isimler ile tanımlanmaktadır. Toplumun diğer fertleri tarafından beğenilen ve övülen davranışlar kabul görünürken, tasvip edilmeyen davranışlar kötü olarak nitelendirilmektedir. Alışkanlıklarımız günlük hayatın vazgeçilmez unsurlarındandır. Bilinçli olmaktan çok, düşünüp planlamadan ortaya çıktıkları için, hayatı kolaylaştırarak pratik ve akıcı hale getirmektedir. Ahlaki davranış ve erdemleri alışkanlık haline getirmek her ne kadar olumlu olsa da, dinî düşünce ve ibadet hayatı bağlamında düşünüldüğünde, zamanla, bilinç/şuur kaybolmakta, düşünülmeden yapılan hareketler haline gelebilmektedir. Farkındalık ve bilinç devre dışı kaldığında dinî düşünce ve yaşam biçimi yozlaşma belirtileri göstermektedir. Alışkanlık ile şekillenen yaşam biçimi, günlük hayatın akışı içerisinde küçük günah olarak görülen bazı davranışların, pratikte dinî açıdan bir sakıncası yokmuş gibi algılanmasına sebep olmaktadır. Kişiler Kuran ve sünnet ışığında hayatını şekillendirmek yerine, yaşadığı gibi inanmaya başlayan, kendilerine özgü bir din algısı

* Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, ceviki@msn.com, ORCID: 0000-0003-3655-8092.

Atıf için; İsmail Çevik, “Günahlara Alışmak: İtikadi Problemlere Alışkanlık ve Günah İlişkisi Bağlamında Bakabilmek”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 7, sy. 1 (2021): 173-206, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2021.7.1.05>

Copyright © 2021. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUİSTEM'e devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.

geliştirmektedir. Ayet ve hadisler, zayıf fetvaların kaynak kabul edildiği tevîl ve zorlayıcı yorumlar ile gerçek anlamının ötesinde anlaşılmaktadır. Bu durum, Müslüman toplumu, itikadi açıdan vahim sonuçlar doğurabilecek noktalara götürmektedir. Bu çalışmamızda söz konusu hususlara dair alışkanlık özelinde değerlendirme ve tespitler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alışkanlık, İtikat, Bilinç, Farkındalık, Yozlaşma.

Getting Used To Sins: Looking At the Conditions of Customer Problems in the Context of Habit and Sin

Abstract

There are experiences and accumulations that people have, consciously or unconsciously, throughout their life. These achievements are generally defined by names such as habit, moderation, temperament, and angel. While behaviors that are liked and praised by other members of the society are accepted, behaviors that are not approved are considered bad. Our habits are indispensable elements of daily life. Since they emerge without thinking and planning rather than being conscious, it makes life easier, practical and fluid. Although it is positive to make moral behavior and virtues a habit, when considered in the context of religious thought and worship life, over time, consciousness / consciousness disappears and can become actions taken without thought. When awareness and consciousness are disabled, religious thought and lifestyle show signs of degeneration. The way of life shaped by habit causes some behaviors that are seen as minor sins in the flow of daily life to be perceived as if there is no religious drawback in practice. Instead of shaping their lives in the light of the Qur'an and circumcision, people develop a unique perception of religion that begins to believe as they live. Verses and hadiths are understood beyond their real meaning with interpretations and compelling interpretations, where weak fatwas are accepted as sources. This situation leads the Muslim community to points that can produce dire consequences in terms of belief. In this study, habits-specific evaluations and determinations will be presented regarding these issues.

Keywords: Habit, Obedience, Consciousness, Awareness, Corruption.

GİRİŞ

İnsan alışkanlıkları ile yaşamını sürdüren bir varlıktır. Öyle ki hayat boyu edinmiş olduğu tat ve giyim zevki, ilgileri, yeteneği alışkanlıklarına bağlı olarak şekillenmiştir. Bu durum bireysel bir özellik olarak ortaya çıktığı kadar yaşadığı topluma, medeniyete ve döneme özgü tezahür edebilmektedir. Nitekim bireyin tercih ettiği ve alışkanlık haline getirdiği davranışlar genellikle hoşuna giden ve tatmin edici sonuçlar doğuran davranışlardır. Her bir alışkanlık, duruma göre bireyde fiziksel, ruhsal, dinsel ya da toplumsal haz şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hayatın tüm faaliyetlerinde alışkanlık kavramından bahsetmek mümkündür. Alışkanlıklar insanın karakterini, duygularını, davranışlarını ve düşüncelerini şekillendirmektedir. İnsanın karakterini şekillendiren alışkanlıklar, iyi ve kötü nitelmesine bağlı olarak, bireysel kişiliğin oluşmasında, insanın iyi ya da kötü biri olarak kimlik kazanmasında ve toplumda yer edinebilmesinde bir meşruiyet unsuru olarak görülmektedir.

İnsanların karakterleri ve kişiliklerinin önemli kısmı alışkanlıklardan oluşmaktadır. Genellikle kişiler, mutlu hissettikleri ve haz aldıkları davranışları ve duyguları alışkanlık haline getirmektedir. Yapılan tespitlere göre alışkanlık haline gelen tutumlar, çoğunlukla hem doyum sağlayan hem de ihtiyaçları karşılayabilen davranışlardan oluşmaktadır.¹ Bu nedenle bazı davranışları alışkanlık haline getirmeden önce iyi düşünülmelidir. Çünkü insana haz veren alışkanlığı bırakmak kazanmaktan daha zor olabilir. Bilinçli veya bilinçsiz dışa vurulan davranışlar zamanla alışkanlık haline dönüşmektedir. İşe

¹ Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, (İstanbul: İnkılap Yay, 1972), 108.

yarayan ve hayatı kolaylaştıran hazır kalıplar oldukları için de değişime kapalı bir yapısı bulunmaktadır.

Alışkanlık kavramı insan hayatını tüm yönleriyle kuşatan bir gerçekliktir. Sosyal, kültürel, toplumsal ve ahlaki yönden bakıldığında yararlı, zararlı ve nötr olarak nitelendirilebilecek alışkanlıklar bulunmaktadır. İnsanın, sosyal bir varlık olmanın yanında akıllı, ahlaklı, inanan ve irade sahibi olması birtakım sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. İşte bu sorumlulukların bir kısmı veya büyük çoğunluğu alışkanlık olarak yaşanmaktadır.² Bireylerin toplumsal alışkanlıklarının ötesinde ibadet, ahlak ve inanç dünyasını şekillendiren alışkanlıkları da vardır. Öğrenmenin ve yaşama tutunmanın pratik yönü olan alışkanlığın pozitif sonuçlarının yanında, özellikle dinî düşünce bağlamında ele alındığında, zaman zaman olumsuz sonuçları da ortaya çıkabilmektedir.

Toplumda rol model olarak görülen insanların sahip olduğu alışkanlıklar, popüler kültürün sağladığı medya ve reklamcılıkla insanlara sunulmakta ve böylelikle doğrudan bir etkilenme durumu ortaya çıkmaktadır.³ Doğrudan ve dolaylı olarak epistemik bir alışkanlık sürecini yaşayan çoğu insan, nihayetinde yeni alışkanlığıyla toplumda kendine yer bulmakta ve bunu ontik bir süreçmişçesine kabullenmektedir. Alışkanlıkların oluşmasında, örneklik teşkil eden insanların tutumları, yaşayış tarzları cezbeden örnekler olarak gösterilmektedir. Bu durum, kişilerin itikadî görüşlerini ve dinî yaşam biçimlerini de olumsuz etkilemektedir. Zira zaman içerisinde insanlar,

² Ahmet Erhan Şekerci, *Gazzali ve David Hume'da Nedensellik ve Mucize*, (İstanbul: Fotografika Yay, 2012), 9.

³ Lauren R. Bamberger, *Okuma Alışkanlığını Geliştirme*, çev. Bengü Çapar, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1990), 306.

alışkanlıkları ile şekillenen hayat şeklini fazlasıyla benimsedikleri için bu şekilde inanmaya başlamaktadır. Yozlaşan din algısı, yaşadığı gibi inanan, materyalist ve seküler bir neslin doğuşuna zemin hazırlamaktadır.

Kişilerin ve toplumun inanç ve idealleri ile alışkanlık hâline getirdiği davranışları arasında bir zıtlık durumu ortaya çıktığında, alışkanlık tarafından yapılandırılan karakter, inanç ve idealleri tahrip edebilir. Kişilerin bilinçaltında ya da öz benliğinde bu şekil bir dejenerasyon yaşanmış olsa da sosyal, tarihsel ve toplumsal baskılar sebebiyle kişi veya toplum, bu tahribatı dışa vurmaz. Günlük hayata ve alışkanlıklara yenik düşen inanç ve idealler, kişi ve toplum tarafından bir anda terkedilememektedir. Fertler, gönülden inanmak yerine, inanıyormuş gibi yapmak, inanıyor rolü oynamak zorunda kalabilmektedir.⁴ Bu bağlamda günümüzde ortaya çıkmış olan dindar ve seküler yaşam biçiminin var olma sebebi, inanç ve ideallerin değişmeye başlaması değil, günlük pratiklerin ve yaşam biçiminin değişmesiyle kazanılan yeni alışkanlıkların arkasında aranmalıdır. Mesela, günlük hayatta artık vazgeçilmez gibi görünen teknolojik süreçler, tekrarlar ile alışkanlık hâlini alarak inanç ile mücadele etmeye başlamıştır. Neticede inanıyormuş gibi davranmaya başlayan yeni bir nesil ortaya çıkmaktadır.

1. Alışkanlığın Tanımı

İnsanın, hayatı boyunca bilinçli ya da bilinçsiz olarak sahiplendiği, tecrübe ve birikim haline getirdiği kazanımları vardır. Toplum tarafından kabul gören ve övülen davranışlar genellikle iyi

⁴ Muhammed Çelik, "Alışkanlıkların Kişi ve Toplum Ahlakını İnşa Etmedeki Etkin Rolü", *Yetkin Düşünce Dergisi* 4, (2018): 62.

olarak nitelendirilirken, aynı şekilde tasvip edilmeyen davranışlar kötü olarak tanımlanmaktadır. Bu iyi ya da kötü olarak kabul edilen davranışları oluşturan temel kavram alışkanlık, itiyat, huy, meleke terimleri ile ifade edilmektedir.⁵ Alışkanlık insan hayatında varlığını yaşam boyu devam ettiren, etkin ve belirleyici bir rol üstlenen, kişilerin tutum ve davranışlarına yön vererek karakterin ve kişiliğin oluşumunda aktif olan davranışlar bütünüdür.

“Alışkanlık tekrar yoluyla kazanılan, çok az bir düşünceyle ya da üzerinde hiç düşünmeden gerçekleştirilen, pek bir dirençle karşılaşmadan ortaya konulan davranış ve eğilimlerdir. Belli eylemlerin tekrarlanmak suretiyle bilinçdışı ve mekanik bir hale gelmesinin sonucu olan, sonradan kazanılmış davranış biçimleridir.”⁶ Sözlükte alışkanlık “Bir şeye alışmış olma durumu, alışkınlık, alışkı, itiyat, huy, meleke, ünsiyet, yordam.”⁷ anlamına gelmektedir. Yine başka bir tanımlamada alışkanlık için “Alıştırma ve yineleme sonucu edinilip düzenli ve sürekli olarak gerçekleştirilen davranış.”⁸ denilmektedir. Kant, alışkanlığı insanların şu ana kadar davranmış oldukları tavrı sürdürmeleri için içten bir zorlama esası olarak anlar. Yine Kant, alışkanlığı aklî etkinlikten yoksun bir şekilde mekanik ve belirlenmiş bir tarzda görür. O’na göre alışkanlık, şu ana kadar davrandığımızı

⁵ Komisyon, *Büyük Larousse I*, (İstanbul: Milliyet Yay, 1986), 376.

⁶ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yay, Ekim 2002), 44.

⁷ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, son güncelleme 22 Ekim, 2020, <https://sozluk.gov.tr/>. Özellikle itiyat, ünsiyet ve adet gibi kavramlar Arapça kökenlidir. Dilimizde de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bkz. Serdar Mutçalı, *Türkçe-Arapça Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yay, 2004), 47; Kavram, İngilizce’de Türkçe ve Arapça’da ortak kullanılan alışkanlık ve itiyat anlamında, accustomedness, customary, habitual, usual kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bkz. Hamit Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay, 1999), 25.

⁸ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Anı Yay, 2012), 53.

devam ettirecek olan içsel bir gerekliliktir.⁹ Alışkanlık kazanırken kişiler belli davranışları aynı şekilde yapmayı sürdürmektedirler. Bu tekrarlar sonucunda ortaya konulan bir iş ya da bir hareket, büyük bir çaba ve yetenek göstermeden yapılabilir hale gelmektedir.

İnsanî faaliyetler ile içli dışlı olan alışkanlığın farklı disiplinlerde meseleyi algılama yöntemlerine göre değişiklik gösteren tanımlamaları bulunmaktadır. Eğitim bilimciler göre alışkanlık, bir edim¹⁰ ya da etki sebebiyle canlılar tarafından gösterilen klasik tavır ve hareketlerdir. Ayrıca sıklıkla tekrar edilen şeyler neticesinde oluşan huy ve alışkı olarak da ifade edilmektedir. Felsefeciler ise alışkanlık hakkında iç ve dış etkiler sonucu daima aynı şekilde davranma şekli demektedir. İnsanbilimciler göre ise eskiden beri görülmekte olan bir şeyi, atalardan öğrenildiği biçimde devam ettirme tutumudur. İşletmeciler, aynı markanın sıklıkla satın alınmasıyla oluşan tüketici davranışlarına alışkanlık ismini vermektedir. Ruhbilimciler göre ise öğrenilerek edinilmiş yalın davranışların, düzenli ve sürekli olarak kendini ortaya çıkarması durumudur.¹¹

Sonuçta bir alışkanlık tanımı yapılırken zihin ile bellek arasındaki ilişki göz ardı edilmemelidir. Zira alışkanlık, iyi derecede ezberlenmiş fikirler ve duyuşlardan oluşmaktadır. Günlük dilde rutin olarak yapılan sıradan işler için kullanılmakta olan bu terim, psikolojide belli şekillerde düşünmek, zihinden plan ve hesap yapmak gibi düşünceye dayalı beceriler için de kullanılmaktadır.¹²

⁹ Muhammet Enes Kala, "İbn Sina ve Felix Ravaisson'da Alışkanlık ve Ahlak İlişkisi Üzerine", *Eskiyeni Sosyal Bilimler Dergisi* 29 (2014): 4.

¹⁰ Dile bağlı olmayan, işe yönelik yetenek; doğuştan gelmeyip sonradan öğrenilen şey. Bkz. Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, 448.

¹¹ <http://www.tubaterim.gov.tr>, son güncelleme 25 Mart 2019.

¹² Baymur, *Genel Psikoloji*, 108.

2. Alışkanlığın Günlük Hayattaki Yeri ve Önemi

İnsanların günlük hayatlarında görülen davranışlar zaman içerisinde alışkanlık haline dönüşebilir. Kişinin günlük hayatında gerek farkına vardığı gerekse farkına varmadan edindiği ve devam ettirdiği alışkanlıkları bulunmaktadır. Bunlar hayatı kolaylaştırarak, birden çok faaliyeti aynı anda yapabilme becerisini sunmaktadır. İnsanın hem kendi içinde barındırdığı hem de dışa yansıttığı karakteri ve kişiliği ile bütünleşen alışkanlıklar bireye özgü niteliklerdir.

İnsan, hayatı boyunca karşılaştığı ve karar vermek zorunda kaldığı durumlarda özgür iradesi ile bir tercihte bulunur. Yapılan seçimler zaman içerisinde alışkanlığa dönüşerek otomatik olarak düşünmeden verilen kararlar şeklinde hayatı şekillendirir. Âdeta kişiliğin bir parçası hâline gelir. İnsan ilişki kurduğu ve ihtiyaç duyduğu her şeye alışabilir. Somut ya da soyut, canlı ya da cansız her şeye alışkanlık kazanmak mümkündür. İnsanın alışkanlık nesnesi; başka bir insan, herhangi bir varlık, herhangi bir yer, bir olay veya bir olgu olabileceği gibi bir tarz ve eylem şekli de olabilir. İnsanın söz konusu alışkanlık nesnelere ile kendisi arasındaki ilişkiyi kendince algılaması, duyumsaması ve değer biçmesine göre alışkanlık insan hayatında belli bir önem kazanır. İnsan psikolojik ve sosyal yönlerini alışkanlıklar ile elde ettiği kazanımlar üzerine eklentilerle sürdürür.¹³

Başarının temel anahtarlarından biri, alışkanlık sonucu elde edilen istikrarlı ve azimli çalışma olarak kabul edilir. Her türlü başarının altında alışkanlık ile elde edilen devamlılık sırrı yatmaktadır. Bu sebeple ebeveyn ve eğitimciler, çocuklara okuma alışkanlığı

¹³ Ömer Demir, “Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci”, *Ekev Akademi Dergisi* 60 (2014): 77.

kazandırabilmek için yoğun çaba harcamaktadır. Okuma becerisi ve okuma alışkanlığı olarak da ifade edilen okuma tutumu, yeni öğrenmelere temel oluşturarak öğrencilerin öğretim hayatının etkinleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır.¹⁴

Günlük hayatta insanlar yapılması çok zor gibi görünen başarılarla alışkanlık sayesinde ulaşır. Düzenli ve sürekli olarak tekrar edilen davranışlar sonucu alışkanlık edinilir. Mesela düzenli antrenman yapan sporcular bu gayretleri sayesinde ilerleme kaydetmektedir. Usta bir piyanist, acemi bir piyaniste göre daha hızlı ve daha az gayret göstererek piyano çalabilmektedir. Bedenen yapılan işlerde insan, alışkanlık sayesinde daha çabuk ve becerikli hâle gelebilir. Ayrıca ruhsal ve manevi bakımdan kendini de geliştirebilir. Kişilerin sahip olduğu birçok kabiliyetin ve becerinin temelinde alışkanlığın güçlü etkisi görülebilir.

Bireyler yapısal olarak tüm davranışlarını alışkanlık haline çevirme eğilimine sahiptir. Hayatımızdaki rutinleri alışkanlığa dönüştürerek beynimiz, az çaba çok üretim esasına göre daha az enerji harcamaktadır. Lakin alışkanlık sebebiyle gelinen bu durum, tıpkı bilgisayarlarda olduğu gibi, tasarruf modunda çalışan yani tam kapasite ile çalışmayan bir makinaya benzetilebilir. Hayati bir durumda bilinçli bir tepki verilemediğinde sonuçları ağır olabilir.¹⁵

Alışkanlık insan yaşamına mekanik bir düzen sağlar. Bu sayede insan, rutin işleri sistemli bir şekilde yerine getirerek aynı anda birden fazla işi çok çaba harcamadan ve akıl yormadan yapabilme kolaylığına

¹⁴ Ahmet Koç, "Öğrencilerin Kitap Okuma Tutumları ile Kitap Okumanın DKAB Öğretim Programındaki Değerlere Etkisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 15 (2020): 280.

¹⁵ Charles Duhigg, *Alışkanlıkların Gücü*, (İstanbul: Boyner Yay, 2012), 19.

ulaşır. Böylece insan, araç kullanırken, yapacağı diğer işler hakkında düşünüp plan yapabilir ya da telefonla konuşurken çiçek sulayabilir. Kısaca alışkanlık günlük hayatta bazı öğrenilmiş davranışları otomatik hale dönüştürüp bilişsel düzeydeki beceri ve davranışlara yer açarak aklî hareketlerin ortaya çıkmasına yardımcı olur.

İnsanlar tarafından geçmişte yapılan davranışlar öğrenilmiş huylar olarak alışkanlığa dönüşebilmektedir. Birden fazla davranış silsilesinin benzer ortamda ve aynı sıra ile tekrarı sonucunda alışkanlık ortaya çıkmaktadır. Aynı koşullarda gösterilen aynı tepkiler sürekli olarak gösterildiğinde farklı unsurlar arasında etkileşim meydana gelmektedir. Bu etkileşim durumu oluştuğunda artık ortam algısı tepki vermeyi tetiklemektedir. Yani gerekli şartlar oluşuktan sonra alışkanlık başka bir katalizöre ihtiyaç duymaksızın otomatik olarak harekete geçebilir.¹⁶

Beynin çalışma mantığına göre duygusal ve zihinsel şartlanma ve önyargılar alışkanlığın etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Fıtratı gereği insan, karşılaştığı her durum ve olayda, daha önce benzer durumlarla karşılaşarak edindiği tecrübeyi kullanır. Alışkanlık hemen öne atılarak duruma müdahale etmek ister. Bu nedenle aslında birbirinden çok farklı olan, sadece belli yönlerden benziyormuş gibi görünen durumlarda, olayı tüm boyutlarıyla anlayıp dinlemeden önyargılı bir biçimde tavır sergileyebilir. Kronikleşmiş alışkanlık davranışları bilinci devre dışı bırakarak, şuursuz ve otomatik olarak meydana çıkar. Bu sebeple muhakeme etme, genelleme, soyutlama, durum değerlendirmesi yapma

¹⁶ Rüstem Orhan, "Alışkanlık", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (2017): 305.

gibi yetiler ya çok az kullanılır ya da hiç kullanılmadığı durumlar da olabilir.

3. Alışkanlığın Güçlü Yapısı

Alışkanlığın gücü, tarih boyunca yadsınamayacak düzeyde büyük olmuştur. Ortaya çıkan her türlü toplumsal ve teknolojik gelişme bu güce daha da büyük bir ivme kazandırmıştır. Modern ve teknolojik bir dönemin sosyolojik ortamını yaşayan günümüz insanları, bugün alışkanlık paradigmasının öznesi olarak her gün bu değişime ayak uydurmaya ya da bununla var olmaya çalışmaktadır.

İnsanda var olan arzu ve istekler alışkanlığa dönüşürken yavaş ilerlediği için farkına varmak zor olabilir. Bireyler, alışkanlıkların etkilerini ve sonuçlarını genellikle gözden kaçırabilir.¹⁷ Gerek yararlı gerekse zararlı olarak nitelendirilebilecek olan alışkanlık, insan haz almaya devam ettiği müddetçe yapmak arzusunda olduğu davranışlardan oluşmaktadır. Zararlarını biliyor ve aklen kabul ediyor olsalar bile yapmaktan kendilerini alıkoyamadıkları görülmektedir. Mesela sigaranın zararlarını gayet iyi bilen doktorlardan bazıları sigara içmeye devam etmektedir.

Sigara içme alışkanlığının sağlık çalışanları arasında benzer yaş grubundaki genel popülasyondan daha düşük düzeyde olduğu bildirilmektedir. Ancak ülkemizde genel olarak sigara içme oranının yüksek olduğu hatta sağlık çalışanları arasında genel popülasyona yakın hatta üstünde sigara içme oranlarının olduğu görülmektedir. Ülkemizde yapılan ve 4110 sağlık çalışanını kapsayan bir çalışmada günde 15 tane veya üstünde sigara içme oranı pratisyen hekimlerde %53, uzman

¹⁷ Duhigg, *Alışkanlıkların Gücü*, 51.

hekimlerde %41.6, ebe-hemşirelerde %23.5 olarak bulunmuştur. Bu değerler ülkemizdeki sağlık çalışanlarında nikotin bağımlılığının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.¹⁸

İnsan, alışkanlık hâline getirdiği istek ve davranışlara zıt bir tavır ortaya koyabilmekte zorlanabilir. Güçlü bir irade gerektirir. Ne kadar anlamsız ve saçma gelirse gelsin, bireyler alışkanlıklarını devam ettirmek eğiliminde olabilir. Mesela din duygusu oldukça güçlü bir güdü olmasına karşın, alışkanlık hâline gelmiş olan davranış, insanlarda akıl ve iradeyi devre dışı bırakarak günah bile olsa tekrarlanabilmektedir.

Alışkanlık ve bağımlılık birbirini tamamlayan, birbirleri ile bütünleşen iki ayrı kavram gibi görünmektedir. Alışkanlıklar bağımlılıkları ya da bağımlılıklar alışkanlıkları doğurabilmektedir. Türkçede yerleşmiş genel kullanımına bakıldığında insanların sürekli yaptığı her türlü davranış için alışkanlık terimi kullanılırken; zarar veren kötü alışkanlıklar için genellikle bağımlılık kavramı tercih edilmektedir. Bu sebeple insanlar bir şeye olan tutkularında alışkanlık denildiğinde rahatsızlık duymazken, bağımlılık denildiğinde olumsuz tepkiler ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, kavramların kültürel olarak algılanma biçimiyle ilgili bir çelişkidir. İnsanların günlük hayatın rutin seyrinde sürekli yapmaktan haz duydukları, bir türlü kendilerini alıkoyamadıkları, her gün belli bir miktarda yaparak doyuma ulaştıkları birtakım davranışları bulunabilir. Kişiler bu davranışın doğru olmadığını farkına varsa bile belli bir noktadan sonra vazgeçmek çok

¹⁸ Önder Öztürk, "Sağlık Çalışanları ve Sigara", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 16/2 (2009): 33.

zor hale gelebilmektedir. Bağımlılık insan hayatında az ya da çok söz sahibi olabilmektedir.

4. İnsanın Yapısı ve Sosyal Çevre

Her insanın sahip olduğu kendisine özgü bir yapısı bulunmaktadır. Bu sebeple herkes için standart bir alışkanlık edinme şeklinden bahsetmek mümkün değildir. Kişilerin hayatında alışkanlık önemli yer tutmasına rağmen, yapısına göre insandan insana farklılık gösterebilir. Kazanma biçimleri ve süreleri, alışmışlık düzeyleri, bırakabilme gücü kişisel niteliklerine göre insanlar arasında aynı koşullarda olmamaktadır. İnsanı anlayabilmenin yollarından biri, ona özgü alışkanlıkları anlayabilmek ile doğru orantılıdır denilebilir. Bilinçli ve özgür irade ile yapılan ve tekrar edilen davranışlar alışkanlık olarak bilinçaltında kodlanır. Benzer durumla karşılaşan birey, bilinçaltında kodlanmış olarak bekleyen rutin davranışı düşünmeden tekrar edebilmektedir. Sahip olduğu alışkanlık bir insanın kişiliği hakkında önemli ipuçları verebilir. Bazı insanlar olduklarından farklı görünmek isteseler de olumlu ya da olumsuz alışkanlıkları onları ele verebilir.

Günlük hayatın akışı içerisinde insanlar, arzu ve istekleri doğrultusunda davranışlarına yön vermek ister. Haz alınan arzular tekrara bağlı olarak genelde alışkanlığa dönüşmektedir. Haz duygumuzun güdülediği alışkanlıklar hayatımızı yönlendirmektedir. Mesela medya sektöründeki ürün reklamlarının ana amacı insanlardaki bu arzu gücünü uyarmaktır. Bu arzular alışkanlığa dönüştüğünde yapılan reklamlar başarıya ulaşır. Aslında çağdaş dünyada karşılaştığımız bu durumun ortaya çıkardığı hakikatin bağlı olduğu kural, insanlık tarihi kadar eskidir. Zira reklam sektörü de yeni ürünleri

insanlara alışkanlığımızın bize sağladığı güç ile tanıtılmaktadır. Nitekim insanoğlu doğası gereği var olan alışkanlıklarından yola çıkarak yeni alışkanlıklar kazanmakta ve daima bir uyum içerisinde hayatını sürdürmeye çalışmaktadır.

Sosyal bir varlık olan insan, içinde yaşadığı toplumun bir parçasıdır. Dolayısıyla dışarıya yansıttığı görüntü de toplumdan alınmış bir yansıma, bir kesittir. İçinde yaşadığı toplumun insana yüklediği sorumluluk, beklentiler, değer yargıları ve toplumsal ahlak, karşılaştığı bir durumda nasıl davranması gerektiği konusunda kişiyi yönlendirir. Genellikle kişi toplumun kendisinden beklediği davranışı boşa çıkarmamak için bu doğrultuda davranmayı tercih eder. Bu, genel ahlaka, insanî durumlara zıt, kötü bir davranış bile olsa, kendi toplumu tarafından alkışlanma ve beğenilme güdüsü kişiyi mecbur bırakabilir. Bazen de insan, özünde gizli bulunan insanî erdemleri bilinçaltına ittiğinden, sadece toplumun beklentileri ile hayatını sürdürebilir. Bu beklentileri karşıladığı ölçüde doğru ve güzel davranışlarda bulunduğunu zannetmektedir.

İnsanın hem akli hem de kalbi belli bir dinî inancın emirlerini yerine getirmeye odaklandığı halde organlar, kazanmış oldukları alışkanlık sebebiyle kimi zaman aklın ve kalbin tam zıddında davranışta bulunmak isteyebilir. Akıl ve kalp, bu davranışın saçma, gereksiz, ahlaka aykırı, günah, toplumsal normlara ve insan olma şerefine zıt olduğunu söylerken, organlar edinmiş olduğu alışkanlıkları tekrarlamakta ısrarcı davranabilir. Mesela sigaranın zararlı olduğunu bilimsel olarak bilen ve hastalarına asla sigara içmemelerini söyleyen bir tıp doktorunun, alışkanlığına yenik düşerek sigara içmeye devam ettiği görülebilir. Kumarın dinen haram olduğunu bilen ve buna

gönülden inanan bir Müslüman, alışkanlık sebebiyle, aklen kesinlikle yanlış bir davranışta bulunduğunu bilse de kumarhanenin yolunu tutabilir.

5. Günahlara Alışmanın Getirdiği İtikâdi Problemler

Dinî açıdan günah kapsamına giren ve insanların yanlış olduğunu bilerek yapmaktan vazgeçemedikleri birtakım alışkanlıklar vardır. Alkol, sigara, kumar, hırsızlık, zina, uyuşturucu madde bağımlılığı bunlar arasında sayılabilir. İnsanları sosyal hayattan koparan internet ve bilgisayar oyunları, cep telefonu gibi çağdaş alışkanlıklar, normalde günah olmamakla birlikte yapılacak olan dinî bir görevi unutturduğunda, ya da internet ortamında günah sayılabilecek bazı olumsuz görüntülere ve bilgilere ulaşıldığında durum değişebilir. Okul gibi örgün eğitim kurumlarının yanı sıra cami, Kur'an Kursu vb. ortamlar, ayrıca bilişim çağında kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın etkisi gözden kaçırılmamalıdır.

Alışkanlık, insan iradesi ile ortaya çıkan aklî davranışları, içgüdüsel hareketlere dönüştürmektedir. Hayatını otomatige bağlamış, yalnızca alışkanlıkları ile yaşayan insanlar, bir bakıma iradeli bir varlık olma özelliğini kısmen kaybetmiş olmaktadır. Sıradan, monoton, dar kalıplar içerisinde devam eden bu hayat biçimi insanın kendini geliştirmesi ve gerçekleştirmesinin önünde ciddi bir engel olabilir.¹⁹ Sıradan gibi görünen alışkanlıkların arka planında insan ile ilgili birçok psikolojik ve sosyal veriye ulaşılabilir. Zira insanların psiko-sosyal gelişim dönemlerinde edindikleri alışkanlıklar kişiliklerini oluşturur. Hayat boyunca sahiplenilen alışkanlıklar kişilerin dinî kimliğini ve

¹⁹ Felix Ravaisson, *Alışkanlık Üzerine*, çev. Yasin Kara, (İstanbul: Zeplin Yay, 2015), 4.

yaşayış biçimini de belirler. O kadar güçlü güdülerdir ki, zaman zaman toplumsal ahlak kurallarının hatta dinî kaidelerin önüne geçebilmektedir.

Mantıklı düşünmek ve akli kullanarak davranışlarını şekillendirmek insana bahşedilmiş nimetlerden biridir. Duygular, dürtüler ve arzular kişilerin davranışlarını etkilemektedir. Nefsin ve şeytanın kışkırtmaları neticesinde insan, bazen akli devre dışı bırakarak duygularının, arzularının taleplerine itaat edebilmektedir. Bu arzuların birçoğu Allah tarafından yasaklanmış olan günah kapsamına giren davranışları doğurmaktadır. Bireyleri günaha götüren davranışların hemen hepsi, alışkanlık haline gelmiş, yapmaktan haz duyulan, tatmin olunan, akla uygun olmasa da yapmaktan ısrar edilen, hatta yapıldıktan sonra her seferinde pişman olunan hareketlerden oluşmaktadır. Mesela günah olduğunu bilmesine rağmen alışkanlık haline geldiği için alkol alan ya da zina yapan Müslüman kişiler genellikle pişmanlık duygusunu günahı işledikten sonra yaşamaktadır.

Gazali'ye göre tutum ve davranışlarını saldırganlık, öfke, zevk alma vb. dünyevi güdülerine göre yönlendiren ve bunu zamanla alışkanlık hâline getiren insanlar, dinî inanç ve davranışları, arzu ve isteklerinin önüne çekilmiş bir set olarak algılamaktadır. Zira onlara göre istek ve arzular, davranışların temel motivasyonudur. Bu nedenle herhangi bir dini ve değeri kabul etmekte isteksiz davranmaktadırlar. Gazali, her türlü istek ve arzuyu tatmin ederken hiçbir engel tanımayan ve suçluluk duygusu yaşamayan insanların, dinî değerlere karşı tamamen olumsuz bir tutum takındıklarını söylemektedir.²⁰

²⁰ Gazali, *İhyau Ulumi'd-din* 3, çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yay, 1975), 29.

İnsan kötü alışkanlıklarından kurtulmak için çaba göstermediği hatta bu durumu kabullendiği zaman günaha bağımlı hale gelmektedir. Bu durumdaki kişilere davranışları güzel ve doğru görünmektedir.²¹ Vazgeçmek istemediği alışkanlıklara kişi hak ettiğinden çok daha fazla değer vermektedir. Hatta dokunulmaz totemler gibi benimsendiği için küçük bir müdahale bile büyük bir tecavüz olarak görülerek aşırı tepkiler verilebilmektedir. Putlaştırılan alışkanlıklara toplumdan saygı beklenir. Durum vahim bir hal aldığına artık alışkanlık kişi için asla vazgeçilmez, uğruna her şeyin feda edilebileceği bir yaşam biçimi olarak kabul edilmektedir. Zaten kötü olduğu reddedildiği için değiştirilme arzusu da duyulmamaktadır.

İnsan alışkanlıkları yüzünden bir bakıma kendi dinini yaratmaktadır. Toplumda birçok insanın kendi dünya görüşünü, mutlaka olması gereken dinî bir hüküm gibi savunduğunu görmek mümkündür. “Tanrı şöyle yapmalı, Peygamber böyle söylemeli.” şeklindeki ifadeler, insanların alışmış oldukları hayat standartlarında görmek istedikleri Tanrı buyrukları ve Peygamber söylemlerini bilinç altında yarattıklarının göstergesi olabilir.

Alışkanlık ile şekillenmiş yaşam biçimi içerisinde insanlar zamanla yaşadığı gibi inanmaya başlamaktadır. Bu durum, Müslüman toplumu yozlaşmaya götürmektedir. Genel tanımıyla sözlükte yozlaşma “Maddi ve manevi iyi niteliklerini değerlerini yitirmek, soysuzlaşmak, dejenere olmak.”²² anlamına gelmektedir. Yine başka bir tanımlamada yozlaşma için “Özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, soysuzlaşmak, özünden

²¹ Enam, 6/43.

²² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Ötüken Yay, 2007), 729.

uzaklaşmak, bozulmak.”²³ denilmektedir. Dini düşünce açısından yozlaşma, Kuran ve sünnet çizgisinden uzaklaşmış bir dinî hayat şeklini benimseyip, bu şekilde yaşamının doğru olduğuna inanma durumudur. Bu durumdaki Müslümanların iman çizgisi sınırları dışına çıkma riski bulunmaktadır.

Bireylerin bilinçli/şuurlu davranışlarda bulunmaları, zihinsel olarak farkındalık düzeylerinin aktif olması ile mümkündür. Farkındalık düzeyi azaldığında alışkanlık günahı meşru gibi göstermeye başlamaktadır. Yaşadığı gibi inanmaya başlayanlar için alışkanlık din gibi işlev görebilir. Müslümanlar, günlük hayatın rutin seyrinde ilk zamanlar küçük günah kapsamında gördükleri ve Allah'ın nasıl olsa affedeceğine inandıkları için yapmayı alışkanlık haline getirdikleri günahları zamanla günah kapsamından çıkararak, yapılmasında bir sakınca yokmuş, günah değilmiş gibi algılamaya başlamaktadır. Bunu yapmak zorunda olduğunu hissettiği için ayet ve hadislerden tevil yoluyla deliller bulmaya çalışır. İslam tarihinde yaşamış, zayıf rivayetlerden yola çıkarak verdiği akli fetvalar ile Kuran ve sünnet çizgisindeki bireylerin akıllarını karıştırmayı görev edinmiş kişilerin yorumlarını kaynak gösterir. İlk zamanlarda çekinerek yaptığı birtakım günah davranışları zaman içerisinde savunacak noktalara gelebilir. Mesela bazı Müslüman erkekler, spor müsabakaları, film, haber ve reklamlarda gördükleri, dinî açıdan günah kapsamına girebilecek potansiyele sahip birtakım görüntüleri izlemeyi sıradan bir günlük etkinlik olarak görüp günah olmadığını düşünmektedir. Yine kadın şarkıcı dinlemenin ya da karşı cins ile tokalaşmanın çağdaş Müslüman olmanın zorunlu koşullarından biri olduğuna inananlar da

²³Türk Dil Kurumu Sözlüğü, son güncelleme 22 Ekim, 2020, <https://sozluk.gov.tr/>.

bulunmaktadır. Günümüzde bazı Müslüman hanımların sokağa çıkarken makyaj yapmalarının, parfüm sürmelerinin, başörtünün altına dar kıyafetler giymelerinin ardındaki gerçeklik alışkanlıklar ile başlayan güya masum günahlarda gizlidir. Dinî hassasiyetleri olan bazı insanlar modanın ve toplumsal kabullerin dayattığı negatif alışkanlıkların baskısı altında kalmaktadır. Nitekim alışkanlıkların pozitif yönü kadar, bilincin kayb olduğu durumlarda negatif sonuçlarının esiri olma riski her zaman vardır. Bu durum ahlak ve din bağlamında özellikle hurafeler, anlamdan koparılmış ibadet hayatı gibi eylem ve inançlarımızda ortaya çıkmaktadır. Böylece aslında Kuran ve hadislerde olmayan bir yaşayış şekli ve davranışı Müslüman toplumun hayatına dahil olmaktadır.

Ayet ve hadislerde günah işlemekten daha çok üzerinde durulan konu alışkanlık hâline gelmiş olan günahta ısrar etme/etmeme davranışıdır. Kuran'da “Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!”²⁴ “Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler.”²⁵ denilmektedir. Hz. Peygamber de bir hadislerinde “Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyecek (fakat tövbeleri sebebiyle) mağfiret edeceği kimseler yaratırdı.”²⁶ ifadesini kullanmıştır. Bu konuda başka ayet ve hadisler de bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla insanın günahsız olması mümkün görünmemektedir. Arınmak ve temizlenmek isteyen insanlar için tövbe kapısı daima açık tutulmaktadır.

²⁴ Ali İmran 3/135.

²⁵ Ali İmran 3/135.

²⁶ Müslim, Tevbe, 9, (2748); Tirmizi, Daavat 105, (3533).

Kuran tarafından eleştirilen ve karşı çıkılan kötülük, devamlılığı olan, ısrar edilerek alışkanlığa dönüştürülmüş, tövbe edilmemiş kötülüktür. Günahları ısrarlı bir şekilde yapmaya devam ederek hayat şekline dönüştürmek insanı felakete götürebilir. Kuran’da eleştirilen günahta ısrar etme davranışının diğer ismi alışkanlıktır. Alışkanlık hâline gelmiş olan günahlar, akli devre dışı bıraktığı için devamlılık özelliği taşımaktadır. Ayette günahı alışkanlık hâline getirenlere şeytanın arkadaşlık yaptığı²⁷ vurgulanmaktadır. Kuran’da fasık, facir, münafık, zalim gibi nitelermelerle kötülünen insanların hepsi bu davranışı bir defa yaptıkları için değil, devamlı olarak yaptıkları ve tövbe etmeyi de düşünmedikleri için kınanmıştır.

İnsan tarafından küçümsenen hatalı davranışlar, onu adım adım şeytanın peşinden yürümeye ve kişiliğini şeytanın istediği şekilde inşa etmeye götürmektedir. Her an açık olan tövbe kapısı, şeytanın adımlarını izleyen insanlar için pişman olanlara bırakılmış bir acil çıkış olmasına rağmen, günahta ısrar eden insanların önemli bir çoğunluğu bu fırsatı ölene dek kullanmamaktadır.²⁸

Allah insanı günah işleyebilecek bir fitratta ve kapasitede yaratmıştır. Bu sebeple “ismet” sıfatına sahip peygamberler dışında hiçbir insanın günahsız olması mümkün görünmemektedir. Bir hadiste “Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tövbe eden kullar yaratırdı.”²⁹ denilmektedir. Yani Allah, günah işledikten sonra pişman olan ve tövbe eden kullarının bu davranışından memnun olmaktadır. Zira yine başka bir hadiste “Bütün âdemoğulları günahkârdır, günahkârların en hayırlıları ise tövbe

²⁷ Şuara, 42/222.

²⁸ Çelik, "Alışkanlıkların Kişi ve Toplum Ahlakını İnşa Etmedeki Etkin Rolü", 56.

²⁹ Müslim, Tevbe, 9, 10, 11.

edenlerdir.”³⁰ ifadesi yer almaktadır. Küçük ya da büyük günah kapsamına giren davranışları yapan Müslüman kişiler, gerek bu günahı işlerken gerek sonrasında vicdani bir huzursuzluk ve pişmanlık duymaktadır. Lakin alışkanlık sebebiyle kişi, zamanla bu pişmanlığı duymamaya başlamaktadır. Dolayısıyla günah işlemekten çok daha sakıncalı bir durum, işlenen günahın rahatsızlık duymamak hatta mutlu olabilmektir. Bu durumda olan Müslümanların iman ile ilgili problemleri ortaya çıkabilir.

Allah’ın rahmetinin sınır tanımadığını müjdeleyen ayet ve hadisler, alışkanlıkları ile şekillendirdiği günahlarla dolu yaşam biçimi içerisindeki bazı insanları cesaretlendirmektedir. Bu kişiler, kesinlikle bağışlanacaklarına dair bir söz almış gibi, Allah’ın rahmeti ile alay edercesine, verilen müjdeyi suiistimal etmektedir. Hâlbuki ayette geçen “Şeytan sizi Allah’ın rahmeti ile kandırmasın.”³¹ uyarısı merhametin sınırlarını belirlemektedir. Dinî literatürde havf/korku ve reca/ümit kavramları ile ifade edilen duygusal durum, hem Allah’ın rahmetinden ümit kesmenin hem de kesinlikle affedileceğine dair yaklaşımın sakıncalı olabileceğini vurgulamaktadır. Dengeli bir dinî hayatın benimsenmesi gerekmektedir.

Birey inanç ve ideallerinden bir türlü vazgeçemediğinden, mevcut davranışlarını aklî bir mantık süzgecinden geçirerek kabul edilebilir hâle getirmeye çalışabilir. İnanıldığı gibi yaşamayı başaramayan insanların, yaşadıkları gibi inanmaya başladığı görülebilir. O halde insanın aklını, davranışlarını, organlarını fitrata uygun alışkanlıklar ve erdemlerle yapılandırması, kendini sürekli

³⁰ İbn Mâce, Zühd, 30.

³¹ Fatır 35/5.

geliştirmeye ve değiştirmeye çalışması, kötü alışkanlıklarını bastırabilmek için nefsi ile mücadele etmesi gerekmektedir.³² Aksi halde bu durum, Müslüman bireylerde itikadi açıdan oldukça vahim sonuçlar doğurabilecek bir yapıyı oluşturmaktadır.

İyi ve kötü alışkanlıkların hepsi tedrici olarak kazanılır. Genelde masum gibi görünen ve yapılmasında beis bulunmadığı düşünülen bir defaya mahsus davranışların hemen hepsi alışkanlıkları doğurmaktadır. Özellikle genç insanların merak ettikleri için bir kez denemeye kalktıkları kötü davranışlar zamanla alışkanlığa dönüşmektedir. Hâlbuki her alışkanlık bu şekilde başlamaktadır. Özellikle günah sınırları içerisinde yer alan davranışlar, bir defa bile denenmiş olsa hassas eşik aşıldığından devamı da gelmektedir. Günahlar ile yaşamaya alışan insanlar, alışkanlık sebebiyle günah işlemekten duydukları rahatsızlığa karşı bağışıklık kazanmaktadır. Neticede alışkanlık, işlenen günahlardan pişmanlık duymayan yozlaşmış bir Müslüman toplumun oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

İnsan hayatında ilkler sanıldığından daha büyük bir öneme sahiptir. Fiziki ve ruhi alışkanlıkların hepsine birey ilk adım ile başlar. Sigara ve alkol alışkanlıkları ilk sigaradan ve ilk kadehten başlar. Yalancılık ilk yalandan, dalkavukluk ilk etek öpmeden, iradesizlik ilk zaaftan başlar ve tekrarlandıkça bu hareketler otomatikleşir.³³ Herhangi bir davranışı bir defadan bir şey olmaz zannıyla denemeye kalkışan insanlar, onun kendi varlığında yerleşip kalabilme riskini hiçbir zaman göz ardı etmemelidir. "Oscar Wilde'm dediği gibi, eğlence hâlinde başlayan hareketlerle ayyaş ve kumarbaz olunur.

³² Çelik, "Alışkanlıkların Kişi ve Toplum Ahlakını İnşa Etmedeki Etkin Rolü", 54.

³³ Ali Fuat Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, (İstanbul: Yağmur Yay, 1974), 48.

İyilikler de böyledir. Düzenli ve sürekli çalışma alışkanlığı insanı çalışkan yapar. İnsan, başkalarına iyilik yapmayı tekrarlamakla iyi, âdil olmayı tekrarlayarak adil, nezaketli konuşarak nazik olur. Böylelikle davranışların dizginini eline geçirmek suretiyle alışkanlıklar, kişileri yeniden yoğurur, varlığa yeni bir yapı kazandırır.”³⁴ Bu sebeple kötü alışkanlıklara götürme potansiyeline sahip ilkler, masum ve zararsız görülmemelidir. Şeytan/nefs/arzu gücü kötü bir davranışı ilk defa işletebilmek için çaba gösterir. İnsan nefsi, daha önce tecrübe ettiği bir hazzı ve lezzeti aldıktan sonra onu sürekli istemeye başlar. Zira beden ve nefsin aslında hazza meyyal bir yapısı vardır. Şeytan insanı, Allah’ın rahmeti ile kandırmaya,³⁵ günahı küçük göstermeye, nasıl olsa affedileceğine inandırmaya çalışır. Bu noktaya gelindikten sonra şeytan ve nefis birlikte hareket ederek kötü alışkanlıklara ve günahlara kişiyi sürüklemeye çalışmaktadır. Bu sebeple bir davranışı ilk defa yapmamak tekrarlara göre kolay olmaktadır. Hem nefse hem şeytana hayır diyebilmek daha zordur.

İslami terminolojide sıkça kullandığımız gaflet kavramı, alışkanlığın olumsuz yönünü ifade eden bir yapıya sahiptir. Yaratıcı ve kul arasındaki ilişkide tamamen otomatikleşmiş, bilinçsiz, asıl anlamın yok olduğu davranışlara dair durumları ifade etmek için gaflet kavramı kullanılmaktadır. Gaflet, kişilerin bilinçlerini kaybettiği, alışkanlıkların geçici de olsa kontrolü ele aldığı durumdur. Bir uçağın otomatik pilota bağlanması gibi aklın irade dışı kalması söz konusudur. Yapılan vaazlarda ve dinî konuşmalarda bu gaflet hâli eleştirilmekte ve insanların bu hâlden kurtulmaları gerektiği anlatılmaktadır. Bilinçli bir

³⁴ Nurettin Topçu, *Ahlak*, (İstanbul: Dergâh Yay, 2018), 117-118.

³⁵ Fatır 35/5.

kul olabilmek, hakikati görmeye, bilmeye, duymaya ya da anlamaya engel olan bu manevi sis perdesinin yırtılması ve gaflet uykusundan uyanmak ile mümkün olabilir.

SONUÇ

Hayatının akışında alışkanlıklarıyla hareket eden insan, birçok kez bu davranışının farkında bile olmaksızın yaşamını sürdürmektedir. Farkında olsun ya da olmasın, insanın alışkanlıkları vardır. Dine, genel ahlaka, sosyal kurallara uygun edinilen alışkanlıklar, fertlerin yaşadıkları toplum içerisinde kabul görmelerini, saygı duyulmalarını ve sevimlerini sağlar. Böylece toplumsal hayata entegre olmuş uyumlu kişiler, mutlu bir ailede ve huzurlu bir toplumda yaşama olanağına kavuşur.

Hayat durmaksızın süren bir tercihler dizinidir. Birey, ömür boyu daimî olarak, insan olmanın en önemli ayrıcalığı olan irade sayesinde, yüz yüze kaldığı her anda tercih yapmaktadır. Yapılan bu seçimler/tercihler zamanla alışkanlık halini alarak adeta otomatikleşmekte ve verilen kararları doğrudan etkilemektedir. Süreç içerisinde bu durum bireysel kişiliğimizin ayrılmaz bir parçası hâline gelebilmektedir.

İnsan, fitratı gereği, iyi ya da kötü olma potansiyelini içinde barındırır. İnsanı yaratan Allah, yarattığı bu varlığı, Yüce Yaratıcıyı bilip tanıyacak ve kulluk yapabilecek yetenekte ve safiyette yaratmıştır. Meşhur fitrat hadisinde: “Her çocuk, fitrat üzere doğar. Çocuğun bu hali, konuşma çağına kadar devam eder. Sonra anne-babası onu Yahudi,

Hıristiyan veya Mecusi yapar."³⁶ denilmektedir.³⁷ Fıtrat, her ferдин kendine özgü bireysel yaratılış özellikleri değil, Allah tarafından tüm insanlığa ortak olarak verilmiş olan değerdir. Yani bütün insanların fıtratında potansiyel olarak insanî iyinin ve kötünün ne olduğunu bilebilme yetisi, inanma ihtiyacı gibi duygular bulunmaktadır. Harici sebeplerle fıtrat bozulduğunda insan bu duygularının zıddı davranışlarda bulunabilmektedir.³⁸

İnsan bedenindeki bütün organların da bir fıtratı yani yaratılış amacı vardır. Başka bir etki sebebiyle görevini yapamaz hâle gelmedikçe organlar vazifelerini eksiksiz yapmak ister. Mesela kalp kan pompalamak, mide besinleri sindirmek, akciğerler nefes alıp vermek ister. İnsan acıktığı zaman yemek ve doymak ister. Zira yaşamak için yemek ve içmek zorundadır. Acıkma duygusunun yaratılış amacı yenilebilir helal gıdalar ile arzuyu doyurmaktır. Bu durumda alkol alarak ihtiyacını gidermeye çalışan insan, fıtratı bozulduğu için böyle yapmaktadır. İnsan nefsi de fıtratı gereği tatmin olmak istemektedir. Nefsin bütün arzuları, meyilleri, içgüdüsel davranışları bu fıtrat sebebiyle olabilir. Arzularına helal ya da haram gözetmeksizin kavuşmayı istemek fıtratı bozulmuş nefsin doğasında bulunmaktadır.

İnanma ve aşkın varlığa ibadet ihtiyacı yine insanın fıtratında var olan bir duygudur. Ruh, fıtratı gereği Allah'ı tanımak ve sadece O'na kulluk yapmak istemektedir. Fıtratı bozulmamış olan ruh,

³⁶ Buhari, Cenaiz, 79, 80, 93, Sünnet, 17, Kader, 3; Müslim, Kader, 22, 23, 24, 25; Ebu Davud, Sünne, 17; Tirmizi, Kader, 5.

³⁷ Yaşar Kurt, "Kuran'da Fıtrat Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/ 2, (2005): 103.

³⁸ Kurt, "Kuran'da Fıtrat Kavramı", 101.

erdemlerle bezenir. İyi bir insan olarak yaşamını sürdürmeye uğraşır. Yalan, iftira, gıybet, cimrilik, hırs, kin, nefret gibi toplumda istenmeyen duygulardan uzak durmaya çalışır. Fıtratı bozulduğunda ise ibadet/kulluk ihtiyacını inanç felsefeleri ile aşkın kabul ettiği somut ya da soyut başka varlıklar ile doldurmaya çalışmaktadır. Lakin Allah'tan başkasında kulluk ve ibadet insan fıtratına aykırı bir durum olabilir. Alışkanlık fıtratı bozarak din duygusu yozlaşmış bir toplumun doğmasına sebep olmaktadır.

İnsan, fıtratı sebebiyle, her türlü eylemini alışkanlık haline dönüştürme potansiyeline sahiptir. Alışkanlık bireylerde meydana gelen bir davranış olmasına rağmen, kavramı iyi-kötü, faydalı-zararlı, olumlu-olumsuz, meşru-gayri meşru vb. olarak değerlendiren sosyal, kültürel, hukukî ve dinî oluşumlardır. İstenilen tutumun meydana gelmesinde pozitif bir etki/katkı sağlayan alışkanlık, zaman zaman istenmeyen durumların oluşmasına da neden olabilmektedir. Özellikle din eğitimi ve inanç dünyası açısından, söz konusu alışkanlıkların olumlu/pozitif yönünden çok, olumsuz/negatif sonuçları görülmektedir. Ortaya çıkan durumun davranış açısından olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirilmesi, hayatı pratik açıdan şekillendirdiği gibi, dinî hayatı ve düşünceyi de derinden etkilemektedir.

Dinî düşünce açısından günahları işlemekten daha kötü olan, bu davranışların günah olmadığına inanmaktır. Zira bu durum iman dairesinin sınırlarını zorlamaktadır. Yozlaşmanın en tehlikeli boyutunu bu durum oluşturmaktadır. İnsanlara dini kolaylaştırmak adına verilen tavizler, dinin özünü tahrip etmektedir. İnsanların kendi benliğiyle karar verdiği temelsiz düşünceleri dine soktukları veya keyfiyetten çıkardıklarını da görmek mümkündür. Alışkanlık ile şekillenen yaşam

biçiminde dinî değerler itibarsız hale getirilmektedir. Mesela kimi Müslümanların namaz kılmadığı halde kalbinin temiz olduğunu iddia etmesi, örtünmeyi çağdışı ve gereksiz bulması, ne kadar günah işlerse işlesin Allah'ın affedeceğine inanmaları yozlaşmanın belirtilerinden birkaçını oluşturmaktadır. Daha birçok örnek ile konu zenginleştirilebilir.

Alışkanlık ile dini yaşama arasındaki ilişki zamanla birbirinin yerine ikame edilen bir duruma da dönüşebilir. İnsanlar dini yaşamak yerine alışkanlıkların onlara öğrettiklerini din gibi yaşamaya başlamaktadır. Bu durum ahlaki ve toplumsal doğruların tersyüz edilmesine, evrensel normların yozlaşmasına neden olmaktadır. Her toplumda insan onuruna aykırı olduğu için uymak zorunda olunan kurallar vardır. Mesela zina, hırsızlık, cinayet gibi eylemler hiçbir toplumda hoş karşılanmamaktadır. Ancak bir toplumun fertleri, bu kötü filleri işlemiyor diye dindar oldukları anlamına gelmemektedir. Bir fırsat oluştuğunda bu kötü filleri işleyecek potansiyele sahip bireyler, toplumsal baskılar sebebiyle hayat boyu temiz yaşamak zorunda kalabilmektedir. Zaman zaman yaşanan tecavüz ve cinayetlerin failleri, kendilerinden böyle bir davranış hiç beklenmeyen, toplumun saygın kişileri olabilmektedir. Ya da İslam'ı yanlış anlayan bir topluluk, evrensel normlara tamamen ters bir eylemi dinî kural olarak benimseyebilmektedir. Nitekim tarih boyunca karşılaşılan çatışmaların, ötekileştirici ve tekfirci yaklaşımların ana dinamiklerinden birini bu yanlış yorum ve uygulamalar oluşturmaktadır.

Alışkanlık etkisiyle, fiziksel hiçbir problem olmamasına rağmen, mecazî anlamda gözler görmez, kulaklar duymaz, burun koklamaz hâle gelebilmektedir. Alışkanlıkları ile yaşamayı amaç

edinmiş insanlar için olaylar ve etraftaki canlı cansız her şey monoton hâle gelir. Böyle kişiler sadece kendi duyularını ve bilinçlerini öldürmekle kalmayıp çevrelerindeki her varlığı, değeri, olguyu veya düşünceyi adeta derin dondurucuya hapsetmektedir. Yaşamaktan, eğlenmekten, çalışmaktan, ibadetten hatta yemek içmekten, cinsellikten bile zevk almayan, zaman zaman intiharı düşünen, psikolojik tedavi gören ruhsuz ve duyarsız, yaşadığını iddia eden varlıklara dönüşebilmektedir. Duyarlılıklarını büyük ölçüde kaybettikleri için ihtiyaç sahibi insanlar ve hayvanlar, ilgi alanlarının tamamen dışında kalmaktadır. Amaçsız ve monoton yaşadıkları için hayattan zevk alabilmeleri ve mutlu olabilmeleri de zor olmaktadır.

Alışkanlık sebebiyle özellikle genç nesillerin sorumluluk duyguları ve manevi değer hassasiyetleri zayıflama belirtileri göstermektedir. Teorik olarak Allah inancı olsa da, pratik hayatta seküler ve materyalist bir yaşam biçimini benimseyen genç nesillerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bunun en önemli tetikleyicilerinden biri alışkanlık ile şekillenen hayat tarzıdır.³⁹

Din eğitiminde uzman kişilerin bu tehlikeye karşı toplumu uyarmaları ve bilinçlendirmeleri gerekmektedir. Her günahın bir defa denendiği için devam ettirildiği özellikle genç insanlara anlatılarak sevap dairesi içinde kalmaları sağlanmaya çalışılmalıdır. Bu bilinç ile ibadetlerin yapıldığı bir dinî yaşantı sağlandığında arzulanan Müslüman toplum da kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

³⁹ Geniş Bilgi için Bkz. Ahmet Koç, "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Maddi Değer Algıları İle Sosyal Sorumluluk Algıları Arasındaki İlişki", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2020), 759-792.

KAYNAKÇA

- Atalay, Hamit. *İngilizce-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Bamberger, Lauren R. *Okuma Alışkanlığını Geliştirme*, Çev. Bengü Çapar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Başgil, Ali Fuat. *Gençlerle Başbaşa*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1974.
- Baymur, Feriha Balkış. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1972.
- Cevizci Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, Ekim 2002.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
- Çelik, Muhammed. "Alışkanlıkların Kişi ve Toplum Ahlakını İnşa Etmedeki Etkin Rolü". *Yetkin Düşünce Dergisi*, 4 (2018): 51-62.
- Demir, Ömer. "Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci", *Ekev Akademi Dergisi*. 60 (2014): 73-96.
- Duhigg, Charles. *Alışkanlıkların Gücü*. İstanbul: Boyner Yayınları, 2012.
- Gazali. *İhyau Ulumi'd-din*, 3, Çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Kala, Muhammet Enes. "İbn Sina ve Felix Ravaisson'da Alışkanlık ve Ahlak İlişkisi Üzerine", *Eskiyeni Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (2014): 121-145.

- Koç, Ahmet. "Öğrencilerin Kitap Okuma Tutumları ile Kitap Okumanın DKAB Öğretim Programındaki Değerlere Etkisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Amasya İlahiyat Dergisi*, 15 (2020): 275-319.
- Koç, Ahmet. "İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Maddi Değer Algıları İle Sosyal Sorumluluk Algıları Arasındaki İlişki", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (2020): 759-792.
- Kurt, Yaşar. "Kuran'da Fıtrat Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005): 71-104.
- Komisyon. *Büyük Larousse I*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.
- Mutçalı, Serdar. *Türkçe-Arapça Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2004.
- Orhan, Rüstem. "Alışkanlık", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2 (2017): 301-315.
- Öztürk, Önder. "Sağlık Çalışanları ve Sigara", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2009): 32-38.
- Ravaisson, Felix. *Alışkanlık Üzerine*. Çev. Yasin Kara, İstanbul: Zeplin Yayıncılık, 2015.
- Şekerci, Ahmet Erhan. *Gazzali ve David Hume'da Nedensellik ve Mucize*, İstanbul: Fotografika Yayınları, 2012.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Son güncelleme 22 Ekim, 2020, <https://sozluk.gov.tr/>

EXTENDED ABSTRACT

GETTING USED TO SINS: LOOKING AT THE CONDITIONS OF CUSTOMER PROBLEMS IN THE CONTEXT OF HABIT AND SIN

Moving with his habits in the course of his life, a person continues his life many times without even being aware of this behavior. Man has habits, whether he is aware of it or not. Habits acquired in accordance with religion, general morality and social rules ensure that individuals are accepted, respected and loved in the society they live in. Thus, harmonious people who are integrated into social life have the opportunity to live in a happy family and a peaceful society.

Life is an endless array of preferences. Thanks to the will, which is the most important privilege of being human, the individual always makes a choice whenever he / she is faced with it. These choices / preferences become a habit over time and become almost automatic and directly affect the decisions made. In the process, this situation can become an integral part of our individual personality.

Human, by nature, has the potential to be good or bad. God, who created man, has created this creature with the ability and purity to know and recognize the Supreme Creator and to serve. In the famous hadith of fitra: "Every child is born in accordance with nature. This state of the child continues until the age of speaking. Then it is said that his parents make him a Jew, a Christian or a Magi. "Fitra is not the individual characteristics of individual creation, but the value given to all humanity in common by God. There are feelings such as the need to

believe, etc. When the human nature is impaired due to external reasons, people can behave in the opposite of these feelings.

All the organs in the human body have a nature, that is, the purpose of creation. Unless they are unable to fulfill their duties due to another effect, the organs want to fulfill their duties completely. For example, the heart wants to pump blood, digest food in the stomach, and the lungs want to breathe. When people are hungry, they want to eat and feel full. Because, in order to live, he has to eat and drink. The purpose of the feeling of hunger is to satisfy the desire with edible halal foods. In this case, people who try to meet their needs by drinking alcohol do so because their nature is impaired. The human soul also wants to be satisfied due to its nature. All desires, inclinations and instinctive behaviors of the soul can be due to this nature. It is in the nature of the soul whose nature is impaired to wish to meet its desires regardless of halal or haram.

The need to believe and to worship a transcendent being is also a feeling that exists in human nature. Spirit, by nature, wants to know God and serve only Him. The soul, whose nature is intact, is embellished with virtues. He tries to survive as a good person. He tries to avoid unwanted feelings in society such as lies, slander, backbiting, stinginess, greed, grudge, hatred. When his nature is broken, he tries to fill his need for worship / servitude with other tangible or intangible beings that he accepts with his belief philosophies. However, servitude and worship other than Allah can be a situation contrary to human

nature. By breaking the nature of habit, the sense of religion leads to the birth of a corrupt society.

Man, due to his nature, has the potential to transform any of his actions into a habit. Although habit is a behavior that occurs in individuals, its concept is good-bad, useful-harmful, positive-negative, legitimate-illegitimate and so on. are social, cultural, legal and religious entities that evaluate as The habit, which has a positive effect / contribution in the formation of the desired attitude, can also cause unwanted situations from time to time. Especially in terms of religious education and the world of belief, negative / negative consequences of these habits are seen rather than positive / positive. Characterizing the situation as positive or negative in terms of behavior not only shapes life practically, but also deeply affects religious life and thought.

Worse than committing sins in terms of religious thought is believing that these acts are not sins. For, this situation pushes the limits of the circle of faith. This is the most dangerous aspect of corruption. Concessions made to people in order to make religion easier destroy the essence of religion. It is also possible to see that people put the baseless thoughts they decide with their own selves into religion or remove them from the state of affairs. In the lifestyle shaped by habit, religious values are made disreputable. For example, some of the signs of degeneration are that some Muslims claim that their hearts are clean even though they do not perform prayers, that they call the veil and find it unnecessary, and believe that God will forgive no matter how much sins they commit. The subject can be enriched with many more examples.

The relationship between habit and religious life can also turn into a situation that is substituted for each other over time. Instead of practicing religion, start living like religion what habits teach them.